

BİZANS DEVLETİ'NDE KİLİSE –DEVLET ÇATIŞMASININ TOPLUMSAL NEDENLERİ VE TARAFLARI

Töre SİVRİOĞLU*

ÖZET

Bizans İmparatorluğu'nda Kilise ve Devlet ilişkilerinin tarihi, merkezi bir devletin din üzerinde denetim kurma çabası ve Kilisenin de kendi bağımsızlığını koruma mücadelesi üzerine kuruludur. Bu nedenle de Bizans'ta Kilise-Devlet çatışması evrensel ölçüde dersler çıkarılabilecek bir inceleme sahasıdır. Bizans Devleti'nin idarî yetkilerini Kilise ile paylaşmaktan sakınması ve yerel patriklikleri merkezî İstanbul Patrikliğine bağlama çabası, buna karşı da yerel patrikliklerin bağımsız hareket etme arzusu merkez ile merkez kaç kuvvetlerin çatışmasına doğrudan bir örnek oluşturmaktadır. Bizans'ta bahsi geçen çatışmalar dini semboller üzerinden gelişmiş ve özünde siyasal olan bir çatışma teolojik bir görüntü kazanmıştır. Bizans Devleti'nde yaşanmış bu dinî-siyasî çatışmaların incelenmesi Ortadoğu'da bu gün de yaşanan bazı çatışmaların kökenlerin anlaşılması için elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Patriklik ve yerel Patriklikler, Merkez ve merkezkaç kuvvetler, Kilise-devlet çatışması, dinî semboller

Sociological Reasons And The Parties On The Conflict Between Church And State İn Byzantian

Abstract

In Byzantine Empire, the history of relations between church and state is founded on the effort which a central government try to control over the region and on the church's struggle of protecting its independence. Therefore, the conflict between church and state in Byzantian is an area of survey which will teach us universally valuable lessons. The Byzantian avoid sharing its administrative authorities with the church and it manages to attach local patriarchs to Constantinople's Patriarch. Nevertheless, local patriarchs' desire of independence can be directly given an example of the conflict between central and centrifugal forces. These conflicts which are mentioned in Byzantine Empire are developed from religious symbols. Even though this conflict is fundamentally politic, it takes a theologic view. So, the examination of these politic-religious conflicts which experienced in Byzantian is necessary for understanding some recent conflicts in the Middle East.

Key Words: Byzantine Empire, Patriarch and local Patriarchs, Central and Centrifugal forces, the conflict between church and state, Religious Symbols,

*Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Doktora Öğrencisi

GİRİŞ

Türkiye’de din ve devlet arasındaki ilişkilerin kökenlerine yönelik araştırmalar Osmanlı ve Türk-İslâm tarihine odaklanmakta, bulunduğumuz coğrafyada 1000 yıldan fazla süre yaşam sürmüş olan Bizans devlet ve din kurumları ve bu kurumların günümüzün toplumsal yapısına etkileri ise genellikle es geçilmektedir.¹ Hâlbuki aradaki din farkına rağmen Osmanlı ve Bizans devletlerinin toplumsal ve dinsel kurumlarla kurdukları ilişkilerde önemli paralellikler bulunmaktadır. Her iki devletin de merkezîyetçi yapısı ve temel kurumların merkezin ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmesi, Bizans tarihinde yaşanan toplumsal çatışmaları Türkiye toplumunun ve kurumlarının tarihsel devamlılığı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğinin göstergesidir.² Ortadoğu’nun siyasal şekillenişinde önemli bir etken olan din-devlet ve mezhep çatışmalarının kökenlerinde Bizans ve öncesine uzanan bir devamlılık söz konusudur. Ki böylesi bir devamlılık olmasa bile Bizans’ta yaşanan din-devlet veya merkez-çevre çatışmaları netice olarak evrensel düzlemde incelenmesi gereken olgular olmasına rağmen henüz Bizans’la ilgili konuların sosyal bilimciler arasında yeterli ilgiyi uyandırmadığı söylenebilir.

1- Paganlıktan Hıristiyanlığa Geçiş Esnasında Din-Devlet İlişkileri

Bizans veya Doğu Roma Devleti’nin din karşısında tutumu eski Roma gelenekleri ile din ve siyasetin iç içe olarak şekillendiği Ortadoğu hükümdarlıklarının mirâsının tuhaf bir karışımı olarak şekillenmiştir. İmparatorluk öncesi Roma’da din değer gören bir olgu olmasına ve tanrılara saygısızlık, tanrıtanımazlık hoş görülmemesine karşın, devleti idare edenler dinî önderler olarak algılanmamaktaydılar. Cumhuriyet devrinin hiçbir siyasal figürü kendisini “dini bir lider” veya “doğru inancın koruyucusu” rakiplerini ise “sapkın” veya “dinsiz” olarak nitelendirmemiştir. Romalıların bu tutumları devletin Mısır, Filistin ve Anadolu’yu fethetmesiyle değişikliğe uğramış ve bu ülkelerde yaygın olan “hükümdarın doğru inancın

¹ Türkiye Cumhuriyeti’nin Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin mirasçısı olduğu tarihçiler ve sosyal bilimciler tarafından kabul edilmiş, Cumhuriyetin ilk yıllarında Hitit-Sümer uygarlıkları dâhi bu listeye eklenmişken Bizans bu mirâsın dışında değerlendirilmiştir. Bu günde Bizans’a karşı resmî ve gayri resmî kayıtsızlık devam etmektedir. Bizans hiçbir dönemde, Osmanlı Bankası, Etibank, Sümerbank, Selçuk Üniversitesi, Hitit Üniversitesi vb örneklerde olduğu gibi “resmî bir sahiplenme” yaşamamıştır. Tarihçilik alanında da bilhassa Fuad Köprülü çizgisinin etkisiyle Osmanlı Kurumları üzerindeki Bizans tesiri reddedilmiştir.

² Örneğin Osmanlı döneminde Patriklik kurumunun sürekliliği ve güçlendirilmesi hatta bu türden bir kuruma sahip olmayan Yahudilere dâhi İstanbul’da bir hahambaşılık icat edilmesi, Şeyhülislâm’ın tıpkı Patrik gibi Padişah tarafından atanması, Padişah’ın Halife ve Sultan olarak hem dinî hem de dünyevî iktidarı temsil etmesi Bizans’ı anımsatan merkezîyetçi uygulamalardır. Fatimî, Selçuklu ve Memlûk Devletlerinde sultan ve halife dünyevî ve ruhanî iktidarı aralarında paylaşmışlarken, Osmanlı Padişahı tıpkı Bizans İmparatoru’nun Başrahip olma sıfatıyla Patrikten üstün kabul edilmesi gibi Halifelik yetkileriyle Şeyhülislâm’dan kuvvetli durumdadır.

koruyucusu olduğu” kadim düşüncesi Romalıları da etkilemiştir. Nitekim Roma’nın ilk İmparatoru olan Augustus’un “pontifex maximus” (başrahip) unvanı alması ve rahip giysili heykellerinin yapılması Roma devlet geleneğinde önemli bir kırılma olarak görülebilir (İznic, 2009: 60). Gene en ünlüsü Ankara’da olan ve sayıları bir düzineye yaklaşan Augustus tapınaklarının kurulmaya başlanması, “İmparatorluk Kültü”nü doğmasına yol açmış, böylece devletin önderine bağlılık Romalılar için de dinsel bir anlam kazanmıştır. Çeşitli imparatorlara adanan kültür devletinin dinsel alana müdahalesinin doğrudan göstergesidir. Genellikle bir İmparatorun hanedanı devrildiğinde veya gözden düştüğünde kültür de sona ermiştir.

Yine de İmparatorluk Roma’ında Hıristiyanlığın kabulüne kadar vatandaştan beklenen temel davranış biçimi devlete sadakat olmaya devam etmiştir. İmparatorun tanrısallığını kabul etmeyen Yahudiler ve Hıristiyanlar zor durumda kaldıkları doğrudur. Ancak özellikle Hıristiyanların çektiği zorluk “garip bir inanca sahip olmaları değil” “devlete karşı vazifelerini yerine getirmemelerinden” kaynaklanmıştır. İlk Hıristiyanların orduya katılmak ve savaşmak istememeleri, kamusal görevlerden kaçınarak kendi kurdukları manastırlarda münzevî hayatı seçmeleri Roma devletini dinsel konulardan daha fazla rahatsız etmiştir. Bunun en doğrudan kanıtı, tüm diğer tanrıları reddetmelerine rağmen kamusal görevlerden kaçınmayan sayısız Hıristiyan’ın Roma devlet görevlileri arasında en yüksek mertebelere erişmiş olmasıdır. Zaten imparatorluğun yavaş yavaş dönüşümü Hıristiyanların büyük kısmının manastır hayatı yerine kamusal alana katılmayı tercih etmesi ile mümkün olabilmiştir. Gerçekten de Kilise toplumu kucaklama da olağanüstü bir başarı sergilemiştir. Kilise açları doyuran aşevleri ve hastaneler kurarak Antik Çağ insanların alışık olmadığı bir sosyal organizasyona gitmiş, savaşlarda esir düşen dindarların kurtulmalıklarını ödemiş böylece MS IV. Asra gelindiğinde Hıristiyan olmak Roma vatandaşı olmaktan daha saygın ve arzu edilir hâle gelmiştir.

Diocletianus Kilisenin gücünü devleti tehdit eden bir unsur olarak görürken halefi Konstantin tam tersine Kilisenin maddi ve manevî başarısından devleti ayakta tutmak adına yararlanabileceğini fark etmiştir. 312 yılında Milano Fermanı ile Roma Devleti resmen barışmış ve Hıristiyanlık resmî dinlerden biri olarak kabul edilmiştir. Farklı dinlerin hepsinin resmîyet kazandığı bu “hoşgörülü” süreç, Kilisenin gücünün hızla artmasıyla diğer dinlerin yasaklanarak Hıristiyanlığın tek resmî din ilân edildiği I. Theodosius (379–395) dönemine kadar sürebilmiştir.

2-Hıristiyanlığın Zaferinden Sonra Din ve Devlet İlişkileri

Bizans Devleti’nde toplumsal mücadelelerin temel unsurunu genel olarak merkez-çevre çatışması oluşturmaktadır. Devlet ile Kilise arasındaki çatışmalar da bu kaideye uymaktadır. Bizans tarihinde, Roma’daki gibi bir patrici-pleb veya köle-efendi mücadelesi yaşanmamış bu nedenle “Bizantoloji”nin doğduğu asırlarda Avrupalı tarihçiler Bizans’taki toplumsal mücadeleleri açıklamakta ve bir yere oturmakta zorlanmışlardır. Bizans’ın toplumsal çatışmaları, bu çatışmaların görünürdeki nedenleri olan dinsel-sembolik alanda yaşanmış gibi algılanmış, bu durum da Bizanslıların gerçeklikten kopmuş, içi boş formülasyonlar uğruna mücadele eden insanlar olarak görülmelerine neden olmuştur. Örneğin günümüz Türkiye’deki Bizanslı imajı Türk kuşatması altındayken bile “meleklerin kanatları olup olmadığını tartışan” yâni vaktini gereksiz tartışmalarla harcayan kişi olarak kurgulanmaktadır.³ Bizans’taki toplumsal çatışmalarının temel sebepleri ciddiyetle

³ Bir Bizanslının da Türkiye’deki siyasal gündemi tâkip etme şansı olsaydı ne düşüneceği ayrı bir konudur.

incelenmediğinde çatışmaların görünüşteki nedenleri ön plana çıkmakta bu durum da sağlıklı değerlendirmelere neden olmaktadır.

Bizans'ta devlet ile Kilise arasındaki çatışmaları incelemeyen önce bu devletin özgün yapısını ve batı Avrupa'dan farklı yanlarını incelemek gereklidir. Öncelikle de Bizans'ın bir bürokrat devleti olduğu unutulmamalıdır Toynbee Bizans'taki memur ordusunun bir benzerine Batı Avrupa'da ancak XV. asırda rastlanabildiğini yazmaktadır (Toynbee, 1978: 201). Devlet çoğu zaman bu sivil saray memurları tarafından yönetilmiştir. Zanaat, sanayi ve dış ticaret büyük ölçüde devlet denetiminde ve gözetiminde icra edilmekte ve bağımsız bir burjuva sınıfının gelişmesine mahal verilmemektedir (Yerasimos, 1976: 42–48). Ayrıca Bizans, yerel feodal eşrafin oluşmasına engel olacak şekilde iyi örgütlenmiş bir merkezîyetçiliğe sahiptir. Ortaçağ için inanılmaz bir nüfus barındıran başkent İstanbul imparatorluk içindeki tarımsal üretimi tüketmekte ve her türlü zirai faaliyet öncelikle İstanbul'un çıkarları için düzenlenmektedir. Bu ihtiyaçlar nedeniyle Bizans Devleti gücünü yitirmeye başladığı XI. Asra kadar toprak feodalitesinin oluşumunu engellemiş ve yerel güçlerin tasfiyesinde köylü tabakalarıyla işbirliği yapmıştır. Justinianus'un (527–565) meşhur Codex'inde "İllerimizde geniş ölçüde yayılan 'korumacılık' (Senyörlük-derebeylik) her yola başvuru olarak önlenmelidir. Hiç kimse halkın yaşamını kendi erkine bağlamasına ve böylelikle devletin yetkisine karşı çıkmasına izin vermeyin" denilmektedir. İmparator Konstantinos Porphyrogenetos'un (913–957) elimize ulaşan bir emirnamesinde ise "Trakyalı zenginlerin, imparatorlarca ilân edilen yasalara aldırış etmeyip... kırsal alanlara sızmaya devam ettikleri, zenginlerin yoksullara zorbalık ederek... onları kendilerine ait topraklardan sürüp çıkartmaları belirtilmekte, "yoksulların toprağını ele geçirmeye cüret edenlerin, derhal bu gibi yollardan elde edilmiş toprakları boşaltmalarını gerekli kılan bir yasa çıkartıldığı eklenmektedir. Ayrıca gasp ettikleri topraklardan çıkarılanların herhangi bir tazminat istemeye hakları da olmayacaktır" denilmektedir (Seidler, 1999: 13–14).

Devlet feodalleşmenin önüne geçmeye çalıştığı gibi Kilisenin de gereğinden fazla yetki ve güce sahip olmasını engellemeye çalışmıştır. Ancak Devletin, feodal derebeylerinden daha güçlü ve örgütlü olan Kiliselerle çatışması doğal olarak daha zorlu geçmiştir. Bu nedenle Bizans Devleti'nin ilk asırlarına damgasını vuran iç mesele, İstanbul Patrikliği'yle temsil edilen Ortodoks inanç ile yerel patrikliklerce geliştirilen kuramlar arasındaki mücadele olmuştur. Hıristiyanlık baskı altındayken, gizli ve yarı gizli Hıristiyan cemaatler arasında uyum ve dayanışma söz konusudur. Ancak Hıristiyanlığın devletin resmî dini olarak kabul edildiği IV. Asır'dan itibaren genellikle barışçıl özellikleriyle tanınan Hıristiyan cemaatleri değişim geçirmiş ve bir süredir gizli olarak devam eden Patriklikler arasındaki rekâbetler su yüzüne çıkmıştır. IV.-VII. Asırlar arasında Bizans Devletinde siyasal olarak baskın olan dört önemli patriklik merkezi vardır. Bunlar Roma, İstanbul, Antakya ve İskenderiye'dir. Roma ile İstanbul Bizans'ın ilk asırlarında genellikle ortak hareket etmeye çaba gösterirken, Antakya ve İskenderiye Patriklikleri onlardan bağımsız davranmaya çalışmışlardır.

Böylece Bizans devleti hem yerel patriklikleri İstanbul Patriğine (Ekümenik) bağlama hem de İstanbul Patrikliğini devletin kontrolü altına alma gibi çift yönlü bir mücadele sergilemek zorunda kalmıştır. Bizans devleti patriklerin atanmasını batı Avrupa'da olduğunun aksine ruhban sınıfının tercihine bırakmayarak kendisi düzenlemektedir. İstanbul patriği, imparator tarafından atandığı gibi devlet tarafından dinî kurumların başına getirilen kimselerin her zaman dini bir eğitimden geçmiş olmasına gerek de görülmemiştir. Seküler alandaki devlet memurlarından birinin piskopos olarak atanması Bizans'ta rastlanan bir durumdur (Seidler, 1999: 13–14). Bizans Devletinde merkez tarafından atanan "resmî" bir din adamları sınıfına karşı "gayr-i remî" bir keşişlik örgütlenmesi de gelişmiş ve bu iki kesim zaman zaman karşı

karşıya da gelmiştir. Merkezden atanan patriklerin veya piskoposların halk tarafından linç edilerek öldürülmeleri yerine “yerli” bir Patrik getirilmesi ve Bizans devletinin de bu duruma şiddetli bir cevap vermesi Bizans tarihinin “vaka-yı âdiyelerinden” sayılmaktadır.⁴

Eski Roma geleneklerinin aksine Bizans İmparatorları teolojik tartışmalarda da taraf tutmuş, “doğru ve ”yanlış” inançlara karar vermiş “doğru inançları savunan kişiler” İmparator tarafından Patrik olarak atanmış, bu şekilde İmparatorlar, Kilisenin siyasallaşmasını hızlandırmışlardır. Gerçi Roma devlet adamları ve İmparatorları da kimi zaman bazı inanç gruplarını hedef almışlar örneğin Dionysos mezhebi, Maniheizm, “sapkınlık” olarak nitelendirilerek Romalılar tarafından da yasaklamışlardır. Yine Yahudilik ve Hıristiyanlık, Roma imparatorunun tanrısallığını kabul etmedikleri için –yani temelde dinsel olmaktan ziyâde siyasal bir sebeple- baskı altına alınmışlardır. Ancak hiçbir zaman Roma imparatorları, Bizans da olduğu gibi inanç konsillerine başkanlık ederek, Ortodoks kaidelerin belirlenmesine çalışmamışlardır. Hiçbir Romalı devlet adamı “doğru inancın kendi kişiliğinde temsil edildiğini” düşünmemiştir. Roma imparatoru elbette tanrıların temsilcisi hatta bir tanrıdır ancak yaşam biçimi veya ibadetleriyle topluma bir “rol model” olma gereği duymamıştır. Hıristiyanlık bile yukarıda da değinildiği gibi yanlış veya “şeytani” bir inanç olduğu için değil imparatorun tanrısallığını kabul etmediği için yasaklanmıştır. Politik kaygı uyandırmayan her türlü din ise resmî olarak kabul görmüştür. Bunlara Roma’nın baş düşmanı olan İran kaynaklı Mithracılık, veya barbarlardan alınma tanrı ve törenler de dâhildir.

Bizans’ta ise “dinsel sapkınlıklarla” mücadele edilmesi İmparatorun aslî bir görevi olarak addedilmiş İmparator Justinus (518–527) “sapkın mezheplerle savaşımını Tanrı’ya karşı ilk görevi olarak gördüğünü belirtmiştir” (Levtchenko, 1999: 59). Bu durumun arkeolojik kanıtlarından biri de Bizans paralarında mızrak taşıyan İmparator figürünün yerini VI. Asırdan itibaren haç taşıyan imparator almasıdır. İmparatorlar Hıristiyanlığı serbest bırakan ve ilk Ekümenik Konsil’e⁵ başkanlık eden Büyük Konstantinos’tan itibaren Kilise doktrinlerine de müdahale etmeye başlamışlardır. Her ne kadar Konstantinos Hıristiyanlığı seçen ilk imparator olmasına rağmen kadim Roma devlet geleneğini tâkip ederek diğer dinlere de eşit mesafede yaklaşmışsa da (Ostrogorsky, 1999: 43), müteakip imparatorlar hâlen güçlü olan paganlara karşı açık bir şekilde Hıristiyanlığı destekleyerek Kilise-Devlet bütünleşmesini tamamlamışlardır. Başlangıçta Hıristiyanların coşkuyla karşıladıkları bu devlet desteği-müdahalesi bir süre sonra Hıristiyan cemaatinin en fazla şikâyet ettiği konulardan biri olacaktır. Öte yandan Ekümenik Konsillere başkanlık eden İmparatorların ruhbanlar arasındaki görüş ayrılıklarından hoşlanmadıkları ve onları tek bir fikir etrafında birleşmeye zorladıkları görülmektedir. Zaten imparatorların “sapkınlıklara” bu kadar tepki göstermelerinin ve farklı fikirlerden rahatsız olmalarının sebebi toplumun bu fikirler etrafında bölünüp parçalanmasından ve otoritenin dağılmasından korkmalarıdır. Bizanslı kimi yazarlar halkın bu fikir tartışmalarına aktif olarak katılmasından ve fiilen bölünmesinden oldukça rahatsız olmuşlardır.⁶

⁴ Örneğin İmparator Marcianos’un (450–457) İskenderiye’ye patrik olarak atadığı Proterius halk ayaklanması sonucunda linç edilerek öldürülmüş halka onun yerine Timoteos’u seçmişti. Yeni imparator Zenon da bu seçimi onaylamak zorunda kalmıştır. (Bkz. Atiya, 2005: 88–89)

⁵ Bizans tarihinde inanç meselelerin tartışılıp resmî-Ortodoks kuramların şekillendirildiği yedi ekümenik konsil toplanmış ve bu konsillere İmparatorluğun her yanından piskoposlar katılmışlardır.

⁶ Örneğin IV. Asırda yaşamış Nissa’lı Greogorius bir fırıncı ile hamamcının Ariuşçuluk hakkındaki tartışmalarından yakınmaktadır. (Bkz. Artz:1996: 89). Kilise de doğal olarak sıradan insanların bu türden tartışma ve ayrışmalara girmesini hoş görülmemektedir.

Devleti temsil eden imparatorlar teolojik tartışmalarda kimin haklı olduğundan ziyâde kimin daha fazla destekçisi olduğuyula ilgilenmiş ve çoğunlukta olanların tezinin resmen kabul edilip diğerlerinin de bu resmî teze uymalarını salık vermişlerdir. Örneğin Kilisenin baskısıyla Arius⁷ ve taraftarlarının aforoz edilmesine göz yuman Büyük Konstantinos, Arius mezhebinin İmparatorluk içinde ne kadar çok taraftarı olduğunu öğrenince aforoz kararını kaldırmış hatta kendi oğlu da bu mezhebe geçmiştir (Ostrogorsky, 1999: 45). Zaten teorik olarak “doğru inancı” temsil ettiği düşünülen imparatorların kişisel olarak ne denli teolojik bir altyapıya sahip oldukları da tartışmalıdır. İmparatorların teoloji hususunda bilgilerinin ruhban sınıfıyla karşılaştırılmayacağından imparatorun “doğru inancı” temsil edişi bir bakıma devlet için doğru olanı temsil etmeleri gibi de okunabilir.

3-Patrikliler ve Devlet

Batıda Papa ile Krallar arasında yetki bölüşümü varken Bizans'ta Patrik ile İmparator aynı yetki alanlarında rekâbet etmektedir. İmparator kendisini başrahip olarak kabul ettiği için dünyevî ve ruhanî liderliği elinde toplama taraftarı olmuştur.⁸ Böylece her hangi bir mezhebin doktrinlerini benimsemekle mevcut İmparatora sadık olup olmamak da paralel hâle gelmiştir. Bu durum Bizans tarihini Avrupa'dan koparan ve “doğuya” yaklaştıran en önemli özelliklerden biridir. Avrupa'da Papalığa karşı olmak sadece Kiliseye karşı çıkmak anlamına gelirken Bizans'ta İstanbul Patrikliğine muhalefet sadece dinsel bir suç değil aynı zamanda devlete karşı işlenmiş siyasal bir suç olarak da görülmektedir. İstanbul Patriği ile İmparator arasında bir ihtilaf yaşanması durumunda ise “gerçek bir müminin” Başrahip ve tanrının ve doğru inancın yeryüzündeki temsilcisi olan İmparator'un tarafında yer alması gerekmektedir.⁹

Patriklik mücadelelerinin ilk asırlarında İstanbul'un Roma ile ittifak kurmaya çalışması ise bu kentin aslında Hıristiyanlık tarihinde hiçbir rol oynamamasından kaynaklanmaktadır. Roma, Antakya ve İskenderiye kiliseleri bizzat İsa'nın havarileri tarafından kurulmuş olan (apostolik) en eski cemaatlerken, İstanbul'un kendisi İsa'nın ölümünden asırlar sonra kurulmuş, gelenekleri olmayan yeni ve yapay bir kent durumundadır. Diğer patriklikler Hıristiyanların en ağır eziyetleri yaşadığı asırlar boyunca yaşadıkları acı hatıralardan güç alıp sayısız din şehidiyle övünürken, İmparatorun emriyle kurulan İstanbul kentinin Patriği yalnızca devletin merkezi ve resmi gücüne yaslanmak zorunda kalmıştır. Antakya ve İskenderiye birdenbire karşılıklarına çıkan ve tâbi olmaları beklenen bu yeni merkez karşısında doğal olarak savunma refleksi geliştirmişlerdir.

4-Diofizitler ve Monofizitler

Patriklikler arasındaki kavganın görünüşteki nedeni ise İsa'nın doğasıyla ilgili teolojik bir konudur. 457 Yılında Khalkedon'da (Kadıköy) toplanan IV. Ekümenik Konsil'i, İsa'nın insani ve tanrısal iki doğası olduğunu ve bu iki doğanın birbirine karışmadan ayrı ayrı var

⁷ İsa'nın insan olduğunu savunan ve Nasturîlerî de etkileyen bir mezhebin kurucusu

⁸ Tıpkı Osmanlı Sultanlarının Halife olmaları nedeniyle zaman zaman Şeyhülislâm'la yaşadıkları çatışma gibi. Yavuz Sultan Selim bir emrini caiz bulmayan Şeyhülislâm'a “Kimsenin Sultanın emirlerini sorgulamaya hakkı olmadığını” hatırlatmıştır. (Bkz: İnalçık, 2004:100)

⁹ Bizanslıların bu hususta Yakındoğu-İran geleneğinden etkilendikleri görülmektedir. Hükümdarın doğru inancı temsil ettiği ve hükümdara isyanın doğru inanca ve Tanrı'ya isyan anlamına geldiği fikri Sâsânîler İran'ın resmî tezlerinden biridir. Osmanlılarda da “es-sultan-ı zillullah-ı fi arz” (Sultan yeryüzünde Tanrı'nın gölgesidir) anlayışı vardır. Hem Bizanslıları hem de Osmanlıların etkileyen bu fikir, her iki devletinde dine bakış açısını birbirine yaklaştırmaktadır.

olduğunu ilân eden resmî bir doktrin üretmiştir. Bu kurama iki doğacı (diofizit) denilmiştir. İstanbul ve Roma Diofizit doktrini yâni İsa'nın Tanrısal ve insanî doğasının birbirine karışmadan ayrı ayrı var olduğunu savunmuştur. Antakya'da güçlü olan “Monofizitlere” göre ise, İsa hem Tanrı hem de insan doğasını aynı anda taşımaktadır.¹⁰ Meryem “theotokos” yâni Tanrı annesidir. İsa'nın insan yönünü küçümsemekle ve sadece Tanrı yanını yüceltmekle eleştirilen Monofizitler, İskenderiye'de de baskın durumdadırlar. Kadıköy Konsil'inin aldığı kararlar neticesinde İmparatorluğun bütün doğu eyaletlerinde ayaklanmalar başlamış Filistin'de Monofizitler, Diofizitlerin Kiliselerine saldırarak “resmî Kudüs Patriği”ni kovarak yerine kendi patriklerini getirmişlerdir. Ayaklanma askerî kuvvetlerle bastırılabilmiştir (Levtchenko, 1999: 42). Kadıköy Konsili kararları yalnızca Monofizitlere zorla kabul ettirilmemiş, Kilise hiyerarşisini tanımayan Phrygia'daki Montanus mezhebi, Maniciler gibi heterodokslara karşı da büyük bir baskı politikası başlatılmıştır (Levtchenko, 1999: 57).

Bu tartışmalarda taraf olan bazı imparatorlar Monofizitleri desteklemekle birlikte Justinianus gibi etkin olanları Diofizitlerden yana olmuştur. Diofizit görüş giderek Ortodoks mezhebine evrilerek devletin resmî dogması hâline gelmiştir. Monofizitler sürekli olarak merkezden baskı görmüşler ve İslâm fetihleri esnasında Araplarla işbirliği yaparak yaşadıkları şehirleri teslim etmişlerdir.¹¹ Arapların kolay zaferlerinin ve Bizans'ın doğu sınırlarını hızla kaybetmesinin önemli sebeplerinden biri de Monofizitlerin Müslümanları Ortodokslara tercih etmesidir. Nitekim Araplar sürgün edilmiş Nasturî ve Monofizitlerin Antakya ve İskenderiye'ye geri dönmesine de izin vererek bu kesimleri Bizans'a karşı örgütlemiştir. (Atiya, 2005: 97 vd.).

Görünüşte basit bir sorunun neden devleti parçalayacak kadar önemli bir mesele hâline geldiği merak edilebilir. Ancak Patriklikler arasındaki çatışmanın yukarıda da söz edildiği üzere bir merkez-çevre çatışması olduğu hatırlanırsa durum netleşecektir. Her ne kadar başkentte he iki grubunda taraftarları varsa da coğrafi olarak Diofizit-Ortodokslar Balkanlar ve Batı Anadolu'da, Monofizitler ise Suriye, Filistin ve Mısır ve Armenia'da (Doğu Anadolu) yaygındılar. Etnik olarak ise Diofizitlerin Yunanca-Latince konuştuğu, Monofizitlerin ise Süryânice, Arapça ve Kıptice konuştukları görülmektedir. İmparator Jusitinanus'un baskılarına karşı Antakya İskenderiye Patriklikleri Yunanca-Latince yerine yerel diller olan Süryânice ve Kıpticeyi ibâdet dili hâline getirmişlerdir (Çelik, 1996: 270). Örneğin halkın çoğunun Kıptice konuştuğu Mısır'da sadece Yunanca konuşan azınlığın ve İstanbul'dan gönderilen valilerin Ortodoks (Melkit)¹² Kilisesine bağlı kişiler olduğu görülmektedir.

Devletin temsilcisi yerel halka yabancıken yerli halkı yerel patriklikler temsil etmiştir. Böylece yerel patrikler yalnızca dindar kimselerin değil, merkeze (İstanbul) ödenen vergilerden rahatsız olan tüccar ve köylü kesimlerinin de sözcüsü durumuna gelmişlerdir. İskenderiye ve diğer doğu eyaletlerine halk İmparatorluk memurlarından ziyâde yerel Patrikliğin emirlerini dinlemekte, fiyatlar, vergiler, atamalar da “yerel” Patriklik kararları önemsenmektedir. İskenderiye Patriği Dioskoros'a atfedilen “Ülke İmparatordan çok bana aittir” sözü bu çatışmayı özetlemektedir (Levtchenko, 1999: 41). Nitekim Arap işgali başlayınca Mısır ve Filistin bölgesinde yerli halk genellikle Araplara kentlerini teslim etmiş Yunanca konuşan Ortodoks topluluklar ise şehirlerini terk etmek zorunda kalmış, bıraktıkları Kiliseler Monofizitler ve Müslümanlar tarafından paylaşılmıştır.

¹⁰ “Diofizitler” denilen bu gruba göre Çarmıha gerilen insan olan İsa'ydı. Oysa Monofizitlere göre çarmıha gerilen Tanrı'nın kendisiydi.

¹¹ Bir anlatıya göre Mısır'da 70 bin keşiş Amr bin As'ı bir kurtarıcı gibi karşılamışlardır. Atiya, 2005: .81

¹² Melkit bugün hâlen bazı Arap ülkelerinde ve Antakya bölgesinde varlığı devam eden Rum-Ortodokslara verilen isimdir. İmparatordan yani Melik (Kral) ten yana olmaları nedeniyle bu isimle anılmışlardır.

Monofizitler ile Ortodokslar arasındaki çatışma bölgesel ve kültürel ayrımlarla açıklana bilmekte ancak sınıfsal ayrımla kategorize edilememektedir. Her iki taraftan da İmparatorlar tahta çıkmış, aristokrasi ve ya zengin zümreler içinde, orduda generaller arasında daima her iki grubunda taraftarları olmuştur. Merkez kimin elindeyse memuriyet atamalarında da o tarafın sözü geçer olmuştur. Bazen ise Saray'ın değişik inanç grupları arasında bir denge kurmaya çalıştığı görülmektedir. Örneğin Ortodoks inancın en kararlı destekçisi İmparator Justinianus'un siyasette en az kendisi kadar etkili olan karısı Theodora Monofizit olduğunu saklamamış kendi inancından olanları korumuştur. Bu durum bize Bizans Devleti'nin Ortodoks inancını resmen kabul edip halka dayatmasına rağmen “merkez kaç güçlerin” varlığını da kabul etmek zorunda kaldığını göstermektedir. Kimi dönem ağır cezalandırmalar uygulansa da alternatif gruplar üst yönetim alanına sızabilmektedirler. Her iki mezhebin de benzer toplumsal tabakalar arasında dengeli olarak dağılımı Roma'da patrici-pleb mücadelesinden tamamen farklı ve Bizans'a mahsus bir kamplaşma yaşandığını göstermektedir.

Monofizit-Ortodoks çatışması başkent İstanbul'da farklı bir gruplar arası mücadeleyle de iç içe geçmiş görülmektedir. Hipodromdaki rakip araba yarışı takımları olan “Maviler” ve “Yeşiller” arasındaki mücadele sokak kavgaları şeklinde kendini göstermekteydi. Tıpkı mezhep ayrımlarında olduğu gibi Maviler ve Yeşiller arasında da sınıfsal bir farklılık olduğuna dair en ufak bir kanıt yoktur. Bazı araştırmacılar Mavilerin İstanbul ve çevresinde yaşayan ailelerden oluştuklarını ve genellikle Yunanca konuşan Ortodoksları temsil ettiğini, Yeşillerin ise genellikle Suriye ve diğer taşra eyaletlerden kente gelmiş Monofizitlerden destek aldıklarını savunmuşlardır. Mavilerin aristokrasiyi, Yeşillerin ise zanaatkar ve tüccarları temsil ettiği de iddia edilmektedir. Ancak bu teoriler kesin olarak kanıtlanmış değildir. Her iki grubunda üst sınıftan gelen yöneticileri ve alt tabakalardan devşirilmiş militan taraftarları bulunmaktadır. Bazı durumlarda, örneğin Mavilerin destekçisi olan Justinianus'a karşı başlatılan Nika İsyanında her iki grubun alt tabakadan gelen taraftarları güçlerini birleştirmişlerdir. Saray içinde yeşillerden yana olan kişiler ise –başta İmparatoriçe olmak üzere- bu isyan karşısında hemen mavi aristokrasi ile işbirliğine girmişlerdir. Alt tabakanın isyanı başladığında her sınıf kendi içinde birleşmektedir.

5-İkona Savaşları

Arap fetihleriyle Mısır ve Suriye gibi Monofizit eyaletlerin büyük kısmının Bizans Devleti'nden ayrılmasıyla iki asırlık kavga sonuçlanmış görünmektedir. Ancak Bizans'ın kalan sınırları içinde yer alan Armenia ve Isauria (Adana-Maraş bölgesi) eyaletleri devlete ve Monofizit inanca aynı anda bağlı kalmışlardır. Hatta Araplara direnişin bu bölgelerde gerçekleşmesi neticesinde Bizans ordusunun Ermeni ve Isaurialı askerlerin yoğunluk kazanmalarına neden olmuştur. Bizans'ın batı eyaletlerindeki insanlar bu doğulu Hıristiyanlardan hoşlanmamakla birlikte onların askerî yeteneklerine güvenmek zorunda kalmışlardır. 717 yılında, Monofizit inançlara bağlı Germanikeia (Maraş) kökenli IV. Leon tahta çıkmış o ve oğlu V. Konstantinos gibi “doğulu” Bizans imparatorları yeni bir toplumsal mücadelenin fitilini ateşlemişlerdir. Kiliselerde yaygın olarak görülen İsa, Meryem Vaftizci Yahya gibi ikonalara dua edilmesi paganizm olarak kabul edilip IV. Leon tarafından yasaklanmıştır. Böylece Bizans halkı bir kez daha “Batılı” ve “Doğulu” olarak bölünmüştür. Balkanlarda yaşayanlar ve Başkent halkı bu emirleri kabullenmeyerek “İkondul” (ikona

seven) tarafı oluştururken, doğu eyaletleri “İkonoklast” (ikona kırıcı) tarafı desteklemiştir. (Ostrogorsky, 1999: 151).¹³

Devleti bir kez daha parçalanma aşamasına getiren tartışmanın kiliselerde kullanılagelen bazı figürler etrafında başlaması ilginç görünebilir. Ancak çatışmanın alt yapısına bakıldığında daha karmaşık nedenler göze çarpmaktadır. Bazı tarihçiler, ikona savaşlarının, Arap fetihleriyle kaybedilen Mısır gibi zengin eyaletlerin gelirinden mahrum kalan ve yeni kaynaklar arayan devletin Manastır mallarına göz koymasından kaynaklandığını savunmuşlardır. İmparatorluk emriyle ikonaların yasaklanmasını tâkiben bazı ruhban arazilerini kamulaştırılması, Manastırların servetlerine el konulması bu kanıyı güçlendirmektedir. Ayrıca romantik XIX asır tarihçileri “İkona savaşlarını” aydınlanmacı” hükümdarların taassuba karşı mücadelesi olarak yorumlamışlardır. (Levtchenko, 1999: 126–127). Bu tezler kabul edilirse ikona savaşları Batı Avrupa’dakine benzer bir Kilise-Devlet mücadelesi olarak görülebilir. Ancak bir kez daha Bizans siyasetinin kendine mahsus özellikleri bu türden bir yargının kabulünü zorlaştırmaktadır.

İlk olarak Bizans’ta devlet ikona savaşları döneminde Kilisenin kendisiyle değil keşişlik örgütlenmesiyle mücadele etmiştir.¹⁴ Bizans’ta din adamları devletten bağımsız keşişler ve devlete bağlı, bizzat devlet tarafından atanan Patrik ve papazlardan oluştuğu için, ordunun asıl yüklendiği devletten bağımsız hareket etmeye çalışan keşiş tabakası olmuştur.¹⁵ Keşişlere karşı mücadelesinde devlet resmî Kiliseden de önemli ölçüde destek almıştır. (Levtchenko, 1999: 127). Buna ek olarak ordunun bütün olarak keşişlere karşı harekete geçtiği savı da yetersiz kalmaktadır. Zira hem ikonoklast hem de ikonodul gruplarını destekleyen din adamları olduğu gibi ordu içinde de iki tarafın da temsilcileri vardır.¹⁶ Bizans tahtı bu savaşlar esnasında İkona yanlısı ve karşıtı İmparatorlar tarafından birkaç kez el değiştirmiş, İmparator hangi yandaysa atadığı Patrik ve generaller de ikonalar meselesine İmparatorla benzer şekilde yaklaşmıştır.

Bu açılardan değerlendirildiğinde İkona savaşının Avrupa’da Papalık ile çatışma halinde olan prens ve kralların mücadelesinin aksine belli bir asker-din adamı ittifakının yine rakip bir asker-din adamı ittifakına karşı verdiği iktidar mücadelesi şeklinde seyrettiği görülmektedir. Güç dengeleri de tam aksî doğrultudadır. Batı Avrupa’da İmparatorlar Vatikan’dan bağımsızlaşma mücadelesi verirken Bizans’ta tam aksine ruhban sınıfı Devlete karşı

¹³ Monofizitlerin ikonoklazmı desteklemesi normaldir. Zira eğer İsa Tanrı’nın kendisiyse tasvirini de yapılması yanlıştır. Monofizitlerin o dönemde komşuları olan ve tasvirilere karşı tavrı belli olan Araplardan etkilendikleri de düşünülmektedir. Öte yandan Ortodoksların da ikonodul olmaları da tutarlıdır. Zira İsa öncelikle insansa tasvirinin yapılmasında bir sorun yoktur.

¹⁴ Üstelik bütün Bizans tarihi boyunca Keşişlik kurumuyla Devlet arasında bir çatışma olduğu da söylenemez. Örneğin Justinianus devrinde manastırların gelişmesi desteklenmiştir. (Bkz: Seidler, 1999: 70).

¹⁵ Bu durum Osmanlı’da Padişah tarafından atanan Şeyhülislâmlık ve Kadılık kurumundan bağımsız hareket etmeye çalışan tarikat veya mezheplerin durumuna benzetilebilir. Bu türden “bağımsız” yapılar sürekli olarak resmî kurumların baskısı ile karşılaşmışlardır. Üstelik bu tavır sadece mezhepsel farklılıkları içermemektedir. Örneğin IV. Murad Nakşibendî şeyhi Mahmud’u ve taraftarları 7-8 bin kişiye ulaşan Sakarya Şeyhini idam ettirmiştir. (Bkz: İnalçık, 2004: 106)

¹⁶ Örneğin Klaudiopolis Metropolitisi Thomas ve Nakoleia Piskoposu Konstantinos ikonoklast hareketin liderleri iken Damaskoslu (Şam) İonnes ve İstanbul Patriği Germanos ikonodulların fikri lideriydi. (Ostrogorsky,1999:150–152)

bağımsızlığını korumaya çalışmaktadır. Batı Avrupa’da “İki kılıç ilkesi”¹⁷ bizzat Papa VII. Gregorius tarafından bozulmuş ve Papa sadece ruhanî değil dünyevî lider olmaya da soyunmuşken, (Ağaoğulları & Köker, 1990: 174–184) Bizans’ta ruhban sınıfı İmparatorun baskısı karşısında Kilise ve Devletin birbirinin işine karışmaması gerektiğini savunmak zorunda kalmıştır. Devletin ikonlara müdahalesini eleştiren Damaskoslu İonnes 726–737 yıllarına ait söylevlerinde “din-devlet ileirnin birbirinden ayrılması gerektiğini” savunarak şöyle demektedir. “Kiliseye yasalar yapmak hükümdarlara düşmez....Hükümdarların ilgilenecekleri konu iyiliktir. Kilise düzeni, ancak papazlarla din bilginlerinin karışacakları bir sorundur”.... Damaskoslu İonnes, İsa’nın “Sezar’ın hakkını Sezar’a Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya verin” sözünü hatırlatarak devam eder: “Ey Kral gündelik yaşayışımızla ilgili şeylerde sana boyun eğeriz. Mallarımızı haraçlar ve vergiler ve sunular hâlinde sana veririz; fakat Kiliseye ilişkin konularda, kutsal sözü bize öğreten ve Kilise yasasını yapmış olan papazlarımız var. Babalarımızın¹⁸ bizim için bıraktığı sürekli sınırları değiştirmeyiz”(Barker, 1995: 100)

Manastırlardaki keşişlerin askerlik hizmetinde muaf olması da bu kurumu imparatorların gözünde asker kaçaklarını saklayan yerler olarak addetmelerine neden olmuştur. Henüz ortada ikona savaşları yokken, 593 yılında İmparator Mavrikios askerlik yapmayanların manastırlara kapanmasını yasaklamıştır (Seidler, 1999: 69). Özellikle Bizans’ın ölüm kalım savaşı verdiği VIII. Asırda binlerce gencin Manastırlarda toplanması bu kuruma yönelik tepkiyi arttırmış olmalıdır.(Artz, 1996: 95).¹⁹ Zaten Askerler de bu çatışmada pratik başarılarına güvenmişlerdir. İkonoklast İmparatorlar IV. Leon ve V. Konstantinos aynı zamanda Bizans’ı Bulgar ve Arap işgâlinde kurtaran yetenekli askerî liderler olarak tarihe geçmiş ve halkın da saygısını kazanmış kimselerdir. Keşişlik kurumuna karşı çıkabilmelerinin arka planında bu başarılar yatmaktadır. Nitekim V. Konstantinos’un din hakkındaki görüşlerini hiçbir zaman benimsememiş olan İstanbul halkı buna rağmen onu her zaman ulu bir kurtarıcı olarak görmüş ve ne zaman kent düşman orduları tarafından muhasara edilse V. Konstantinos’un mezarına giderek yardım istemiştir (Ostrogorsky, 1999: 163).

786 yılında İkonodulları destekleyen İmparatoriçe İrene’nin gözetiminde, İstanbul’da Havariyun Kilisesinde toplanan bir konsül tasvirlerle serbestlik verince Başkent’in muhafız kıtası kılıçlarını şakırtarak Kiliseyi basmış ve toplantıyı dağıtmışlardır. İrene çare olarak İkona karşıtı askeri birlikleri Araplara karşı bir sefer bahanesiyle Suriye cephesine göndererek yerlerine ikona yanlısı Trakyalı askeri birlikleri getirmiştir. 787’de İznik’te toplanan VII.-ve de sonuncu- Ekümenik konsilde ikonaların saygınlıkları yeniden tanınmış ve geçmiş İmparatorlar döneminde “mecburen” ikonlara saygısızlık ettiklerini ifşa ederek özeleştirilen bir din adamları pişmanlıklarını dile getirip affedilmişlerdir. Bu kişilerin affedilmeleri radikal keşişler tarafından eleştirilmiştir. İbrenin ikonodullardan yana dönmesi ile bu sefer de ikonoklast kişilerin her türlü baskı altına alınıp eserlerinin yakılmasına karar verilmiştir (Ostrogorsky, 1999: 166). Görüldüğü üzere Bizans’ta iktidarı ele geçiren grup asla devleti her inanç grubu karşısında –Cumhuriyet döneminde Romalıların yapmaya çalıştıklarının aksine- tarafsız hâle getirmemekte sadece baskı yön değiştirmektedir.

Ermeni Leon (813–820) döneminde ise İmparatorluğun doğulu eyaletlerinden gelen askerî-bürokrat sınıf tekrar iktidarı ele geçirmiş ve ikonoklast hareket tekrar canlanmıştır

¹⁷ Hıristiyan dünyasında İsa ve Petrus’ın ruhani kılıcının Papa ve Kilise tarafından, Konstantinos’un dünyevî kılıcını ise İmparator tarafından temsil edildiği inancı. Bu formüle göre he iki kurum kendi işini yapmalı ve birbirinin yetki alanına girmemelidir.

¹⁸ Kilise Babaları kast ediliyor

¹⁹ Benzer bir tepki Türkiye’de tekke ve zaviyelerin kapatılması sürecinde de yaşanmıştır.

(Ostrogorsky, 1999: 189–190). Ancak tarihçiler II. İkonoklazm dönemini bir taklit dönemi olarak nitelendirmektedirler. II. İkonoklast dönemin İmparatorları hiçbir zaman örnek aldıkları V. Konstantinos düzeyinde bir yönetim ve askerî başarılar sergileyememişlerdir. Neticede İkona savaşlarının gâlibi, sessiz ve yavaş bir zafer kazanan ikonodullar olmuştur.

6-Devlet ve Heterodokslar

“Heterodoksi” kabaca Ortodoks olamayan sınıflandırılması ve tanımlanması zor inanç gruplarına karşıtlarınca verilen bir isimdir. Bizans’ta Kilisenin heterodoks kabul edilen mezheplere karşı mücadelesinde kısmen devletten yardım aldığı görülmektedir. İlk Hıristiyanlara özenen ve zenginlerin mallarıyla kilisenin mülklerine el koyan “Zelotlar” Kilise-Devlet işbirliğiyle acımasızca tasfiye edilmişlerdir (Seidler, 1999: 55–56, 65). Özel mülke karşı olan, ticaret ve para kazanmayı büyük günah kabul eden Manesçiler ve haça saygı göstermeyi, Meryem’in kutsallığını, azizler kültürünü reddeden Pavlikanlar da dönem dönem Devlet ve Kilise’nin ortak hışmına uğramışlardır (Seidler, 1999: 86–93). Patriğin baskısıyla İmparator Mikhael I (811–813) Pavlikanları “heretik” (sapkın) ilân etmiştir (Hamilton & Stoyanov, 2010: 62). Ancak savaşçı yetenekleriyle tanınan Pavlikan tarikatı üyeleri resmen sapkın kabul edilmekle birlikte IX. Asırdan itibaren özellikle ordu içinde görev almaya başlamışlardır. Böylece bir kez daha devletin çıkarları kilisenin çıkarlarıyla çatışınca askerî gerekçeler baskın hâle gelmiş ve Bizans ordusu inançlarındaki farklılıklara rağmen disiplinli savaşçılar olarak tanınan Pavlikanlara Balkan sınırlarını emanet etmiştir (Hamilton & Stoyanov, 2010: 67-68). Benzer örneklerle birlikte bir sonuca varıldığında Roma-Bizans toplumunda farklı dinlerden ve mezheplerden olan kişilerin kendilerine ancak orduda yer bulabildikleri görülmektedir. Örneğin Ariuşçu ibadetler yasaklandığında orduda paralı asker olarak görev yapan Ariuşçu Germenler bu yasaklardan muaf tutulmuşlardır.²⁰

Sonuç

Sonuç olarak Bizans Devletinin ilk 500 senesine damgasını vuran Devlet-Kilise mücadelesinin, dinsel görünüm altında merkez ile merkez-kaç güçlerin rekâbeti olarak yorumlamak mümkündür. Hiziplerden herhangi biri merkezi ele geçirdiği anda artık kendisi resmîyet kazanmakta ve diğerlerini baskı altına alma yoluna gitmektedir. Hiziplerden hiç biri diğerlerinin de varlığını sürdüreceği bir atmosfer hâyâl etmemekte, bunu bir dağılma ve parçalanma nedeni olarak görmekte gerçek birleştiricinin kendisi olduğunu iddia etmektedir. Burada dağılma korkusunun sadece doğru inanç ve dinden sapmanın yansira devletin de dağılması kaygısını da içerdiği görülmektedir. Rekâbet eden güçler ise farklı toplumsal sınıfların çıkarlarını temsil etmemekte bu nedenle de iktidar değişimleri bir sistem değişikliğine (devrim) yol açmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Bizans Devleti’nde, nasıl ki Batı Avrupa’da yaşanan feodaller-burjuvalar çatışmasını andıracak bir olaylar zinciri yaşanmadıysa gene Avrupa’daki gibi bir Kilise-Devlet çatışması ve reform hareketi de yaşanmamıştır. Buna rağmen Bizans’ta yaşanan Kilise-devlet çatışmaların salt teolojik nedenlerden kaynaklandığı ve toplumsal-ekonomik nedenleri olmadığını savunmak da doğru değildir. Bizans Devleti’nde burjuvazi ve feodal sınıfların zayıflığı, bürokrasinin tarihsel gücü ve hiçbir Avrupa devletinde olmadığı kadar çok sayıda etnik grubun bir arada yaşıyor olmasından kaynaklanan özel durum, bu ülkedeki toplumsal çatışmalara Batı’dan farklı bir görünüm vermiştir.

²⁰ Osmanlı’da Bektaşî dergâhına bağlı olan Yeniçerilerde benzer bir örnek olarak verilebilir. Osmanlı Devleti’nde ulema, medrese ve kadılıklar Sünnî mezhebin dışındakilere kapalıyken orduda Hıristiyanlar ve Bektaşîlik gibi heterodoks tarikatlar görev alabilmekteydiler.

KAYNAKLAR

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Köker, Levent: “İmparatorluktan Tanrı Devletine” İmge Kitabevi, Ankara 1991

Artz, Frederick B : “Ortaçağların Tini” Çeviren: Aziz yardımcı, İdea yayınları, İstanbul 1996

Atiya, Aziz: “Doğu Hıristiyanlığı Tarihi” Çeviren: Nurettin Hiçyılmaz, Doz yayınları, İstanbul 2005

Barker, Ernest: “Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü” Çeviren: Mete Tunçay, İmge Kitabevi, Ankara 1995

Çelik Mehmet: “Süryani Tarihi Cilt I”, Ayraç yayınları, Ankara, 1996

Erkan, İznik: Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan Bir İmparatorluğa Dönüşümü, Geç Antikçağ'da Roma İmparatorluğu” Doğu-Batı Romalılar-I, Mayıs-Temmuz 2009

Hamilton & Stoyanov: “Bizans Dönemi'nde (650–1405) Hıristiyan Düalist Heretikler” Çeviri Leyla Kuzucular, Yurt Kitap-Yayın, 2010, Ankara

İnalçık, Halil: “Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı (1300-1600) Çeviren Ruşen Sezer, YKY. İstanbul, 2004

Köprülü, Fuad: “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri” Kaynak Yayınları, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002

Levtchenko M.V: “Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi” Çeviren: Maide Selen, Özne Yayınları, İstanbul 1999

Ostrogorsky Georg: “Bizans Devleti Tarihi” Çeviren: Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1999

Seidler, G.İ: “Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni” Çeviren: Mete Tunçay, Özne Yayınları İstanbul 1999

Yerasimos, Stefanos: “Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye” Cilt 1-Bizans'tan Tanzimata” Gözlem Yayınları, İstanbul 1976